مطالعه مروری وضعیت مصرف مواد در دانشجویان کشور

دکتر آفرین رحیمی موقر: * استادیار روانپزشکی، مرکز ملی مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران
دکتر الهه سهیمی ایزدیان: متخصص روانپزشکی، پژوهشگر، مرکز مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران
دکتر مسعود یونسیان: استادیار اپیدمیولوژی، دانشکده بهداشت و مرکز تحقیقات محیط زیست، دانشگاه علوم پزشکی تهران

فصلنامه پایش
سال پنجم شماره دوم بهار ۱۳۸۵ صص ۱۰۴-۸۳
تاریخ پذیرش مقاله:۱۳۸۴/۸/۲

چکیده

پژوهش‌های متعددی در کشور طی سال‌های اخیر در مورد وضعیت مصرف مواد در دانشجویان انجام شده است. لیکن این مطالعات به صورت پراکنده در دانشگاه‌های مختلف انجام شده، دسترسی به آنها محدود بوده و در مورد آنها یک جمع‌بندی علمی صورت نگرفته است. این مطالعه جهت جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات مربوط به شیوع مصرف مواد و الگوهای آن در دانشجویان کشور انجام شده است.

به این منظور تلاش شد نتایج منتشر شده تحقیقات و گزارش‌هایی که حاوی اطلاعاتی در این مورد بود به‌طور سیستماتیک از دانشگاه‌ها و سازمان‌های مختلف، جمع‌آوری و مورد بررسی قرار گیرند. اسناد مرور شده شامل مقالات منتشر شده در مجلات علمی داخلی و خارجی، پایان‌نامه‌ها، مقالات ارائه شده در کنگره‌ها و گزارشات سازمانی بوده است. نتایج سه شاخص «مصرف در طول عمر»، «مصرف در حال حاضر» و «مصرف روزانه» به تفکیک در مورد مواد اپیوئیدی، الکل، حشیش، کوکائین، مواد توهم‌زا (هالوسینوژن‌ها) و آمفتامین از این مطالعات استخراج و ارائه گردید. نتایج این مطالعه مروری حاکی از آن است که تقریباً تمام این مطالعات (n=۱۶) مربوط به سال‌های بعد از ۱۳۷۶ است. بسیاری از مطالعات دارای اشکالات متدولوژیک بودند که استفاده از آنها را دچار مشکل می‌کرد. با این وجود می‌توان نتیجه‌گیری کرد که الکل و پس از آن مصرف تریاک و سپس حشیش شایع‌ترین مواد غیرقانونی مورد استفاده می‌باشند. تعداد دانشجویانی که به مصرف یکی از مواد غیرقانونی وابسته هستند بیش از ۵۰ هزار نفر و تعداد کسانی که در طول یک ماه حداقل یک بار یکی از مواد اپیوئیدی را مصرف می‌کنند حدود ۱۵۰ هزار نفر در کشور تخمین زده می‌شود.

پیش بینی روشی صحیح برای پایش وضعیت مصرف مواد در دانشجویان، همچنین اجرای برنامه‌های روز آمد و مستمر پیشگیرانه و وجود امکان ارائه خدمات جدی مشاوره و درمان ضرورت دارد.

کلیدواژه‌ها: بررسی مروری، دانشجویان، مصرف مواد، اعتیاد، ایران

* نویسنده پاسخگو: تهران، خیابان کارگر جنوبی، پلاک ۶۶۹، مرکز ملی مطالعات اعتیاد دانشگاه علوم پزشکی تهران
تلفن: ۵۵۴۱۱۰۲۴
E-mail: rahimia@tums.ac.ir

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

مقدمه

مصرف مواد، پدیده‌ای است که آسیب‌های فراوان جسمی، روانی، خانوادگی، اجتماعی و اقتصادی به دنبال دارد. به‌طوری که می‌تواند شخص درگیر را دچار افت جدی در کنش‌های فردی و اجتماعی کند. بنابراین، این موضوع نیازمند برخورد جدی و البته علمی مسئولان است. لازمه چنین مقابله‌ای، بیش از هر چیز آگاهی از چگونگی پیدایش، سیر تغییرات و نیز میزان شیوع آن در یک جمعیت خاص است. در حال حاضر اطلاعاتی از داخل و خارج از کشور در دست است که نشان می‌دهد مصرف مواد در بین قشر جوان و دانشجویان رو به افزایش است [۹-۱]. با توجه به ساختار جمعیتی جوان ایران، یکی از گروه‌های در معرض خطر دانشجویان می‌باشند. مصرف مواد در جمعیت دانشجویان موجب صدماتی خواهد شد که از آن جمله می‌توان به اختلال در روند تحصیل دانشجو و در نتیجه رکود علمی، انتشار بیشتر مصرف در جامعه دانشجویی و ترویج فرهنگ مصرف در کل جامعه به علت الگو قرار دادن قشر تحصیل کرده، اشاره نمود. تا به حال مطالعات نسبتاً فراوانی در زمینه همه‌گیرشناسی مصرف مواد در دانشجویان در کشورهای مختلف صورت گرفته است. مطالعات مختلفی در آمریکا بر روی دانشجویان صورت می‌گیرد که اغلب وسعت ملی داشته و به صورت طولی انجام می‌شوند. نتایج این مطالعات نشان داده است که ۳۱ درصد، علائم تشخیصی سوءمصرف و ۶ درصد، وابستگی به الکل را بر اساس DSM-IV طی ۱۲ ماه گذشته نشان داده‌اند [۱۰] و ۴۰ درصد مصرف‌کننده قهار الکل (Heavy Drinker) (مصرف حداقل یک بار ۵ الی ۸ گیلاس الکل در طی ۲ هفته گذشته) بوده‌اند[۱۱]. همچنین نشان داده شد که مصرف الکل در دانشجویان، بیشتر از همسالان غیر دانشجوی خود و در مردان بیشتر از زنان است [۱۱]. در مطالعه‌ای مشخص گردید که مصرف در طول عمر و مصرف جاری سایر مواد در کسانی که میگساری می‌کنند به طور معنی‌داری بیش از دیگران است [۱۲]. افزایش مصرف یک ماه گذشته ماری جوانا به ۱۵/۷ درصد [۵] و افزایش مصرف اکستازی به ۴/۷ درصد نیز در سال ۱۹۹۹ گزارش شده‌است [۶]. مصرف کوکائین و مواد استنشاقی نیز در دانشجویان آمریکا نادر نیست [۸، ۱۳، ۱۴]. در انگلستان مطالعه‌ای ملی نشان داده که ۸۹ درصد از دانشجویان الکل مصرف می‌کنند. ۱۵ درصد، مصرف در حد خطرناک (Hazardous) و ۲۸ درصد مصرف در حد میگساری (Binge) دارند. مصرف منظم (هفتگی یا بیشتر) حشیش (کانابیس) در ۲۰ درصد از افراد گزارش شده و مصرف LSD، آمفتامین و اکستازی نیز نادر نمی‌باشد [۱۵]. مطالعه‌ای در دانشگاه آکسفورد نشان داد که مصرف مواد و الکل در دانشجویان، برابر همسالان خود در جامعه عمومی است [۱۶]. نتیجه مطالعه‌ای در کانادا بر روی دانشجویان ۱۶ دانشگاه نشان داد که ۶۲/۷ و ۳۴/۸ درصد از دانشجویان به‌ترتیب طی سه ماه حداقل یک بار مصرف ۵ گیلاس و ۸ گیلاس الکل داشتند. این میزان در مردان بیشتر از زنان بود [۱۷]. در استرالیا شایع‌ترین مواد مورد سوء مصرف توسط دانشجویان به‌ترتیب الکل، سپس ماری‌جوانا و در درجات بعدی آمفتامین و اکستازی [۱۸] و در اسپانیا حشیش بوده‌است [۱۹].

در مطالعه‌ای بر روی دانشجویان چینی در دانشگاه‌های هنگ کنگ، شیوع مصرف جاری و گذشته الکل ۶۱ درصد، ماری جوانا ۲ درصد و مواد دیگر ۰/۴ درصد نشان داده شد[۲۰]. در هند مصرف جاری الکل در ۱۵ درصد و وابستگی به الکل در ۱/۶ درصد از دانشجویان گزارش شد [۲۱]. در مطالعه دیگر در یکی از دانشگاه‌های کنیا نشان داده شد که شیوع در طول عمر مصرف الکل ۸۴/۲ درصد، کانابیس ۱۹/۷ درصد، مواد استنشاقی ۷/۲ درصد و مصرف هرویین، کوکایین، LSD و آمفتامین کمتر از ۵ درصد بوده است. در همین مطالعه مصرف مواد در زنان کمتر از مردان گزارش شد [۲۲]. در دانشجویان لبنان، افزایش شیوع مصرف الکل تا ۷۰/۸ درصد در سال ۱۹۹۹ و مصرف مشکل‌زای الکل (Alcohol problem use) تا ۹/۳ درصد و وابستگی به الکل تا ۵/۳ درصد گزارش شد [۹]. در ترکیه مطالعه‌ای در دانشجویان پزشکی حاکی از شیوع ۴۶/۱ درصدی مصرف الکل در طول عمر، ۲۶/۲ درصد در ماه گذشته و ۷/۴ درصد مصرف پرخطر الکل بوده است. تنها ۴ درصد سابقه مصرف مواد غیر قانونی در طول عمر را می‌دادند که شامل حشیش، اکستازی و کوکائین بوده است [۲۳]. تنها سند به‌دست آمده از مصر مربوط به بیش از ۲۰ سال پیش است که نشان می‌دهد از دانشجویان مرد ۳۳ درصد الکل، ۱۱ درصد نارکوتیک‌ها و ۵ درصد یکی از مواد صناعی را حداقل یک بار در طول عمر مصرف کرده‌اند [۲۴]. در اکثر مطالعات یادشده محل جمع‌آوری نمونه‌ها در یک یا تعدادی از دانشگاه‌ها بوده و در تعدادی از آن‌ها تحقیق در سطحی گسترده، کشوری و ملی صورت گرفته است.

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

بسیاری از تحقیقات به‌صورت مطالعات طولی انجام گرفته بود. ابزار مطالعه در همه آن‌ها پرسشنامه و در اکثر مطالعات روش جمع‌آوری اطلاعات به‌صورت گزارش فردی بوده است. پرسشنامه‌ها در درب منزل یا در دانشگاه محل تحصیل و یا از طریق پستی تحویل جمعیت نمونه داده شده بود. بیش از یک دهه است که در کشورهای دیگر خصوصاً جوامع پیشرفته به دلیل افزایش تحقیقات و پژوهش‌ها و به جهت جمع‌بندی نتایج آن‌ها که از منابع گوناگون جمع‌آوری می‌گردد مطالعات سیستماتیک مروری رواج یافته است [۲۵] و شاهد انجام برخی از این مطالعات بر پژوهش‌های دانشجویی هستیم [۲۶، ۲۷]. در ایران مطالعات متعددی در خصوص مصرف مواد در دانشجویان انجام شده و نتایج گزارش شده بسیار متنوع بوده‌است، ولی تاکنون مطالعه‌ای مروری بر آنها صورت نگرفته است. لذا بر آن شدیم تا مطالعه‌ای سیستماتیک بر روی پژوهش‌های مربوط به سوء مصرف مواد در دانشجویان انجام داده و تخمینی از وضعیت سوء مصرف مواد مختلف در دانشجویان کشور ارائه نماییم.

مواد و روش کار

جهت دسترسی به تمامی مقالات چاپ شده در مجلات علمی داخلی و خارجی و اسناد و گزارشات چاپ شده در زمینه سوء مصرف مواد در دانشجویان بسیار تلاش شد. مهم‌ترین منابع استفاده شده عبارت بودند از بانک اطلاعاتی پژوهش بهداشت روان کشور (Iranpsych) در مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور که برای تشکیل آن از مکانیسم‌های بسیار مختلف و جمع‌آوری منابع از حوزه جغرافیایی ۴۰ دانشگاه علوم پزشکی کشور استفاده و مدارک موجود در دانشکده‌های علوم پزشکی، اجتماعی و انسانی و بانک‌های اطلاعاتی PsycLIT و MEDLINE و ISI جستجو شده است [۲۸] و نیز اسناد و مدارک موجود در کتابخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر و معاونت پیشگیری سازمان بهزیستی کشور. این بانک‌ها و منابع حاوی اسنادی از ۵۰ سال پیش تاکنون بوده‌اند. اسناد مرور شده شامل مقالات منتشر شده در مجلات علمی داخلی و خارجی، پایان‌نامه‌ها، مقالات ارائه شده در کنگره‌ها و گزارشات سازمانی بوده است. در این بررسی مروری از اسنادی استفاده شد که به مطالعات همه‌گیرشناسی مصرف مواد اعتیادآور غیرقانونی در جمعیت دانشجویی پرداخته بودند، در آنها متدولوژی تحقیق تشریح شده بود، نتایج به تفکیک مواد ذکر شده، شاخص مربوطه مشخص و میزان آن ثبت شده بود. به مطالعاتی نیز دسترسی پیدا شد که نوع مواد را تفکیک نکرده و اکثراً شیوع مصرف گروهی از مواد قابل سوءمصرف مانند سیگار، الکل و داروهای روانگردان را بدون تفکیک ارائه می‌کردند که چون اطلاع دقیقی به دست نمی‌دادند، از این مقاله حذف گردیدند.

در بسیاری از موارد برای شاخص ذکر شده تعریفی ارائه نشده‌بود؛ به عنوان مثال مشخص نبود که منظور از «مصرف در حال حاضر» آیا مصرف در یک ماه گذشته بوده است، یا مدت زمان دیگری. گرچه این موضوع اشکال عمده‌ای را در متدولوژی ایجاد می‌کند و امکان جمع‌بندی نتایج را محدود می‌نماید، لیکن به این علت که بسیاری از مطالعات دارای همین نقص بود، مجبور شدیم تا این مطالعات را حذف ننماییم. در مواردی که تعریف شاخص‌ها ارائه شده بود در زیرنویس جداول آن را ذکر کرده‌ایم. با توجه به گوناگونی استفاده از ابزارها و شاخص‌های مختلف، چند شاخص که بیش از همه در مطالعات مورد استفاده قرار گرفته بودند، انتخاب و اطلاعات مربوط به آنها از اسناد یافته شده استخراج شد. نتایج به تفکیک نوع مواد و شیوع مصرف در واحد زمان ارائه می‌شود که شامل «مصرف در طول عمر»، «مصرف در حال حاضر» و «مصرف روزانه» می‌باشد. در مورد «مصرف در حال حاضر» تعاریف متفاوتی ارائه شده است، ولی اکثراً مصرف حداقل یک بار در طول یک ماه اخیر (یک ماه قبل از انجام مصاحبه) را به عنوان تعریف ارائه کرده‌اند. گرچه اغلب از عناوین مختلفی برای این شاخص استفاده شده است، مانند مصرف تفننی یا مصرف جاری. در دو مطالعه مجموع شیوع مصرف گاه به گاه و روزانه [۳۲] و مجموع شیوع مصرف تفننی و حرفه‌ای [۳۳] به‌عنوان مصرف در حال حاضر تلقی گردید. همچنین مطالعات مختلف برای ارائه مفهوم اعتیاد یا وابستگی از واژه‌های مختلفی استفاده کرده‌اند. در بعضی مطالعات از واژه وابستگی استفاده شده که تعریف آن ارائه نشده است. در بعضی از موارد نیز مصرف حداقل یک بار در روز مواد پرسیده شده است که برای آسانی تحلیل، همه این موارد را به‌طور قراردادی تحت عنوان «مصرف روزانه» بررسی می‌نماییم و اکثراً به مصرف روزانه در طول یک ماه قبل از انجام مصاحبه اطلاق شده است. علاوه بر این هرگاه شیوع مصرف ماده‌ای در طول عمر صفر ذکر شده بود، مصرف آن ماده را در حال حاضر و مصرف روزانه را نیز صفر تلقی کردیم.

نتایج مربوط به این بررسی مروری در زیر به تفکیک مواد اپیوئیدی، الکل، حشیش، کوکائین، هالوسینوژن‌ها و آمفتامین و به تفکیک هر

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

شاخص ارائه می‌شود. در مورد هر گروه از شاخص ها، جداول ارائه شده نشانگر جمعیت نمونه، مکان و زمان انجام مطالعه، روش مطالعه و حجم نمونه، شاخص‌های مورد بررسی، نتایج به‌دست آمده و منبع هر یک می‌باشد. سپس مرور ۶ مطالعه که به بررسی نسبت دانشجویان در جمعیت معتادان پرداخته بودند انجام شده و نتایج آن ارائه گردیده است. تفاوت در شاخص‌های به کار گرفته شده، انجام هرگونه تجزیه و تحلیل آماری بر مجموعه‌ای از نتایج را غیرممکن می‌نماید. لیکن می‌توان با مروری بر این اطلاعات، نتایجی استنتاج نمود و تخمینی هر چند غیر دقیق از وضعیت سوء مصرف مواد و اعتیاد در دانشجویان کشورمان ارائه کرد.

یافته‌ها

از تعداد ۱۷ مطالعه همه‌گیرشناسی که دارای مشخصات ذکر شده در بخش« مواد و روش کار» بود، در این بررسی مروری استفاده شد. تمامی این مطالعات مربوط به سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۲ بوده‌اند. تنها یک مقاله مربوط به سال‌های قبل از انقلاب بود که به دلیل عدم دسترسی به متن کامل و جزئیات نتایج، مورد بهره‌برداری قرار نگرفت [۲۹]. غیر از یک مطالعه [۳۰]، بقیه موارد توسط دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور انجام شده است. جمعیت نمونه در ۱۲ مطالعه دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی (شامل یک مورد دستیاران) و در ۸ مطالعه دانشجویان دانشگاه‌های تحت پوشش وزارت علوم می‌باشد (در سه مطالعه جمعیت نمونه از هر دو گروه دانشگاه‌ها بوده است). هیچ مطالعه‌ای در مورد دانشجویان سایر دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی مانند دانشگاه آزاد یافت نشد. از مطالعات انجام شده ۵ مطالعه در شیراز، ۴ مطالعه در تهران و یک مطالعه در هر کدام از شهرهای کرمان، رفسنجان، ساری، بابل، مشهد و ارومیه انجام شده است. یک مطالعه در ۱۵ شهر و مطالعه دیگر در ۵ شهر انجام گردیده است. در هر ۱۴ مطالعه هر دو جنس جزء جمعیت مورد مطالعه بوده‌اند، لیکن تنها در ۸ مورد آنها برخی از نتایج به تفکیک جنس ارائه شده بود. در سایر مطالعات تنها در مواردی که میزان شاخص مورد بررسی صفر بوده است، می‌توان تشخیص داد که میزان آن در هر دو جنس صفر بوده است و در بقیه موارد از نتایج ارائه شده در جداول استفاده تحلیلی نشده است. در دو مطالعه مردان و در یک مطالعه زنان تنها جمعیت مطالعه بوده‌اند. حجم نمونه در مطالعات مختلف بین ۱۸۴ تا ۵۲۵۰ نفر بوده است.

روش تحقیق در تمامی موارد استفاده از پرسشنامه و گزارش فردی (Self-report) بوده است. غیر از یک مورد که با مصاحبه رو در رو انجام پذیرفته [۳۱]، در بقیه موارد پرسشنامه توسط خود فرد تکمیل شده و بدون ثبت مشخصات قابل شناسایی بوده است.

شیوع مصرف مواد اپیوئیدی (افیونی)

مجموعاً ۱۶ مطالعه در مورد شیوع مصرف مواد اپیوئیدی در دانشجویان به دست آمد که روش انجام آن به‌طور مشخص ذکر شده بود (جدول شماره ۱).

شیوع مصرف مواد اپیوئیدی در طول عمر

تریاک: مصرف تریاک در طول عمر در مردان در ۸ مطالعه بررسی شده و نتایج آن از ۷/۸ درصد تا ۳۱/۸ درصد پراکنده بوده است. بالاترین میزان (یعنی ۳۱/۸ درصد) در دانشجویان سال آخر پزشکی گزارش شده است. مصرف تریاک در طول عمر در زنان در ۷ مطالعه بررسی و ثبت شده که در دو مطالعه صفر و در مطالعه‌های دیگر ۰/۳، ۰/۵، ۲/۵، ۴/۷ و ۵ درصد گزارش شده است. هروئین: مصرف هروئین در طول عمر در مردان در ۵ مطالعه بررسی و ثبت شده که میزان آن بین صفر تا ۲/۱ درصد گزارش شده است.

صرف هروئین در طول عمر در زنان نیز در ۵ مطالعه بررسی و ثبت شده که در سه مطالعه صفر و در دو مطالعه ۰/۳ و۰/۶ درصد گزارش شده است.

سایر: مصرف مورفین در طول عمر در مردان در سه مطالعه بررسی و از صفر تا ۲/۷ درصد و در زنان در ۴ مطالعه بررسی و از صفر تا ۰/۶ درصد گزارش شده است. مصرف شیره در طول عمر تنها در مردان و در یک مطالعه (در ۶ دانشگاه کشور) مورد بررسی قرار گرفته و میزان آن ۴/۳ درصد گزارش شده است.

مصرف تزریقی مواد: تنها در یک مطالعه در مردان و در طول عمر مورد بررسی قرار گرفته [۳۳] که میزان آن ۰/۳۶ درصد گزارش شده است.

شیوع مصرف مواد اپیوئیدی در زمان انجام مطالعه

تریاک: مصرف تریاک در زمان انجام مطالعه در مردان در ۴ مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است و در سه مطالعه بین ۷/۱ تا ۱۰/۲ درصد و در انترن‌های دانشگاه تهران در ۲۴/۵ درصد موارد گزارش شده است. جالب است که کمترین میزان گزارش از کرمان بوده که البته تنها مطالعه‌ای است که با شناسایی و مصاحبه رو در رو انجام شده است. مصرف تریاک در زمان انجام مطالعه در زنان نیز در ۴ مطالعه بررسی و ثبت شده که در دو مطالعه صفر و در یک

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

مطالعه ۱/۶ درصد و در دانشجویان پرستاری دانشگاه شیراز ۳/۲ درصد گزارش شده است.

هروئین: مصرف هروئین در زمان انجام مطالعه در مردان در ۵ مطالعه مورد بررسی قرار گرفته است و در سه مورد صفر و در دو مورد ۱/۲ و ۱/۸ درصد گزارش شده است. مصرف هروئین در زمان انجام مطالعه در زنان در ۶ مطالعه بررسی و ثبت شده که در ۵ مطالعه صفر و در دیگری ۰/۴ درصد گزارش گردیده است.

سایر: مصرف جاری مورفین در مردان در دو مطالعه بررسی و در هر دو صفر و در زنان در سه مطالعه بررسی و در هر سه صفر گزارش شده است. مصرف شیره در زمان انجام مطالعه تنها در مردان و در یک مطالعه (در ۶ دانشگاه کشور) مورد بررسی قرار گرفته و میزان آن ۳/۲ درصد گزارش گردیده است.

شیوع مصرف روزانه مواد اپیوئیدی

تریاک: مصرف روزانه تریاک در مردان در ۴ مطالعه بررسی و ارائه و بین ۳/۴ تا ۸/۸ درصد گزارش شده است. مصرف روزانه تریاک در زنان در ۴ مطالعه بررسی و ارائه و در سه مورد صفر و در شیراز ۱/۲ درصد گزارش شده است.

هروئین: مصرف روزانه هروئین در مردان در سه مطالعه بررسی و ارائه و در دو مطالعه صفر و در شیراز ۱/۲ درصد گزارش شده است. مصرف روزانه هروئین در زنان در ۴ مطالعه بررسی و ثبت و در تمام موارد صفر گزارش شده است.

سایر: مصرف روزانه مورفین در مردان در سه مطالعه بررسی و در دو مطالعه صفر و در یک مطالعه ۰/۶ درصد و در زنان در ۴ مطالعه بررسی و در سه مطالعه صفر و در یک مطالعه ۰/۶ درصد گزارش گردیده است.

شیوع مصرف الکل

تعداد ۱۷ مطالعه به بررسی مصرف الکل در دانشجویان پرداخته و شاخص مربوطه و میزان آن را ذکر کرده بودند (جدول شماره ۲).

شیوع مصرف الکل در طول عمر: در مردان شیوع مصرف الکل در طول عمر در ۹ مطالعه بررسی و ثبت شده که میزان آن از ۱۱/۹ درصد تا ۴۵/۹ درصد ذکر گردیده و ارقام دیگر میان این دو رقم پراکنده بوده است. در زنان نیز در ۸ مطالعه میزان آن بین ۱/۱ تا ۱۳/۴ درصد و میان این دو رقم پراکنده بوده است.

شیوع مصرف الکل در زمان انجام مطالعه: در مردان شیوع مصرف الکل در زمان انجام مطالعه در ۴ مطالعه بررسی و ثبت شده است که در سه مطالعه ۱۰/۲ تا ۱۲/۶ و در یک مطالعه ۳۰/۴ درصد بوده است. در زنان تنها در دو مطالعه این شاخص بررسی شده است که میزان آن را ۱/۸ و ۲/۱ درصد گزارش نموده‌اند.

شیوع مصرف روزانهٔ الکل: در مردان مصرف روزانه الکل در ۵ مطالعه بررسی و ثبت شده است که طیف وسیعی داشته و در ۴ مطالعه از ۰/۵ تا ۵/۲ و در یک مطالعه در شیراز ۳۰/۴ درصد گزارش شده است. در زنان نیز این شاخص در ۴ مطالعه بررسی شده که میزان آن در سه مطالعه صفر و در یک مطالعه ۴/۱ درصد گزارش شده است.

شیوع مصرف حشیش

تعداد ۱۴ مطالعه به بررسی شیوع مصرف حشیش و ماری‌جوانا در دانشجویان پرداخته بودند (جدول شماره ۳). در ۶۵ مطالعه، شیوع مصرف حشیش و ماری‌جوانا از هم تفکیک و جداگانه مورد بررسی قرار گرفته بود. در بقیه تنها از واژه حشیش استفاده شده بود که احتمالاً در چنین حالتی پرسش‌شوندگان به مصرف حشیش و ماری‌جوانا پاسخ داده‌اند. در زیر به ذکر نتایج مربوط به حشیش می‌پردازیم، چرا که معلوم نیست به چه میزان نتایج ذکر شده در مطالعات برای حشیش و ماری‌جوانا هم‌پوشانی دارد و بنابراین نمی‌توان نتایج آنها را با هم جمع کرد و تحت عنوان گروه کانابیس ذکر نمود.

شیوع مصرف حشیش در طول عمر: در مردان در ۷ مطالعه به میزان شیوع مصرف حشیش در طول عمر دسترسی پیدا شد. نتایج بین ۶/۶ تا ۲۴/۷ درصد متفاوت بوده است. در زنان در ۵ مطالعه میزان این شاخص بررسی شده است. تنها نتیجه صفر درصد مربوط به مازندران بوده و در بقیه موارد سوء مصرف بین ۰/۳ تا ۲/۳ درصد گزارش شده است.

شیوع مصرف حشیش در زمان انجام مطالعه: در مردان در سه مطالعه این شاخص بررسی شده که میزان آن از ۱/۷ تا ۸/۸ درصد گزارش شده است. در زنان تنها یک مطالعه در شیراز میزان آن را ۰/۶ درصد ذکر کرده است.

شیوع مصرف روزانه حشیش: در مردان در ۶ مطالعه می‌توان نتایج شیوع مصرف روزانه حشیش را استنتاج نمود که در ۴ مطالعه میزان آن صفر و در دو مطالعهٔ دیگر ۳/۶ و ۵/۸ درصد گزارش شده است. در زنان میزان آن در ۵ مطالعه بررسی شده که در هر ۵ مطالعه صفر گزارش شده است (تنها در یک مطالعه شیوع وابستگی به ماری جوانا ۰/۳ درصد گزارش گردیده است).

شیوع مصرف کوکائین

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

تعداد ۷ مطالعه به بررسی مصرف کوکائین در دانشجویان پرداخته و شاخص مربوطه و میزان آن را ذکر کرده بودند (جدول شماره ۴).

شیوع مصرف کوکائین در طول عمر: در مردان در ۴ مطالعه شیوع مصرف کوکائین در طول عمر بررسی و ثبت شده است که سه مطالعه مربوط به شیراز بوده و سوء مصرف از صفر تا ۳/۴ درصد گزارش شده است. در زنان نیز همین ۴ مطالعه شیوع سوء مصرف کوکائین در طول عمر را صفر تا ۱/۲ درصد گزارش کرده‌اند.

شیوع مصرف کوکائین در زمان انجام مطالعه: در سه مطالعه می‌توان به شیوع مصرف حداقل یک بار کوکائین در طول یک ماه قبل از مصاحبه به تفکیک جنس دست یافت. در مردان این میزان در دو مطالعه صفر و در دیگری ۳/۴ درصد و در زنان دو مطالعه صفر و در دیگری ۰/۶ درصد گزارش شده است.

شیوع مصرف روزانه کوکائین: این شاخص به تفکیک جنس در ۴ مطالعه قابل استنتاج است که در یکی از آنها از واژه وابستگی بدون ذکر تعریف استفاده گردیده است. این میزان در مردان در سه مطالعه صفر و در دیگری ۰/۳ درصد و در زنان در سه مطالعه صفر و در دیگری ۰/۶ درصد گزارش شده‌است.

شیوع مصرف هالوسینوژن‌ها

تعداد ۶ مطالعه به بررسی مصرف هالوسینوژن‌ها در دانشجویان پرداخته و شاخص مربوطه و میزان آن را ذکر کرده بودند (جدول شماره ۵). در ۳ مطالعه در مردان و در ۴ مطالعه در زنان نتایج، قابل استنتاج است.

شیوع مصرف هالوسینوژن‌ها در طول عمر: در مردان در ۳ مطالعه شیوع مصرف هالوسینوژن‌ها در طول عمر بررسی و ثبت شده است که در دو مطالعه در مورد LSD صفر و در سومی برای هالوسینوژن‌ها ۲/۷ درصد گزارش شده است. در زنان در ۴ مطالعه شیوع مصرف LSD و یا سایر هالوسینوژن‌ها در طول عمر سه مورد صفر و در چهارمی ۰/۶ درصد گزارش شده است.

شیوع مصرف هالوسینوژن‌ها در زمان انجام مطالعه: در مردان در دو مطالعه می‌توان به شیوع مصرف حداقل یک بار LSD در طول یک ماه قبل از مصاحبه دست یافت که هر دو صفر گزارش شده است. در زنان این شاخص در سه مطالعه و در هر سه صفر گزارش شده‌است. شیوع مصرف روزانه هالوسینوژن‌ها: این شاخص در ۳ مطالعه در مردان قابل استنتاج است که در یکی از آنها از واژه وابستگی بدون ذکر تعریف استفاده گردیده است و در دو مطالعه صفر و در دیگری ۰/۳ درصد گزارش شده است. این میزان در زنان در ۴ مطالعه صفر گزارش شده است.

شیوع مصرف آمفتامین‌ها

شیوع مصرف آمفتامین تنها در سه مطالعه بررسی شده است. در مطالعه‌ای که در دانشجویان دختر در تهران انجام شده شیوع مصرف در طول عمر ۰/۴ درصد گزارش شده است [۳۴]. در تحقیق دیگری در مشهد نتایج بدون تفکیک جنس ارائه شده و مصرف در طول عمر در ۱/۴ درصد و مصرف روزانه در ۰/۲ درصد از کل نمونه گزارش گردیده است [۳۵]. در مطالعه‌ای نیز که در ۱۵ شهر انجام شده است، نتایج بدون تفکیک جنسی ارائه شده و مصرف اکستازی در طول عمر ۰/۴ درصد گزارش شده است[۳۰].

گزارشی از بررسی مصرف مواد غیرقانونی دیگر یافت نشد.

نسبت دانشجویان در جمعیت معتادان

در ۶ مطالعه نسبت دانشجویان در جمعیت معتادان بررسی شده‌است (جدول شماره ۷) که همگی مربوط به سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲ می‌باشد. منبع اکثر آنها سازمان بهزیستی کشور است و این شاخص در مراجعین به مراکز درمانی بهزیستی مورد بررسی قرار گرفته است. میزان گزارش شده بین ۰/۳ تا ۰/۹ درصد می‌باشد و تنها در یک مطالعه در زندان کرمانشاه این میزان صفر و در گزارشی مربوط به تماس‌گیرندگان با صدای مشاور تهران این نسبت ۲/۷ درصد گزارش شده‌است.

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۱- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع سوء مصرف مواد اپیوئیدی در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
انترن‌های مذکر دانشگاه علوم پزشکی تهران [۳۲]	تهران	----	۲۰۴ مرد	مصرف در طول عمر تریاک	۶۳	۳۱/۸				
				مصرف گاه به گاه تریاک[۱]	۴۳	۲۱/۱				
				مصرف روزانه تریاک	۷	۳/۴				
دانشجویان Senior پزشکی شیراز [۳۶]	شیراز	۱۹۹۸	۱۸۴ نفر ۱۴۱ مرد (۷۱/۷٪) ۴۳ زن (۲۸/۳٪)	مصرف تریاک در حال حاضر[۲]					۹	۴/۹
				مصرف روزانه تریاک					۰	۰
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۷]	شیراز	۱۹۹۹	۲۱۳ نفر ۱۸۹ مرد (۸۹٪) ۲۱ زن (۱۰٪)	مصرف در طول عمر تریاک					۴۵	۲۱
				مصرف در طول عمر هروئین					۱	۰/۵
				مصرف در طول ۶ ماه اخیر تریاک					۲۱	۱۰
				مصرف در طول ۶ ماه اخیر هروئین					۰	۰
دانشجویان مذکر ۱۲ دانشگاه شامل ۶ دانشگاه علوم پزشکی کشور و ۶ دانشگاه کشور (ورودی ۱۳۷۴) [۳۳]	تهران و ۴ شهر دیگر	۷۹-۷۸	۱۲۶۷ مرد	مصرف در طول عمر تریاک		۱۲/۸				
				مصرف در طول عمر شیره		۴/۳				
				مصرف در طول عمر هروئین		۱/۱				
				مصرف تفننی تریاک[۳]		۷/۳				
				مصرف تفننی شیره		۲/۶				
				مصرف تفننی هروئین		۱/۲				
				مصرف حرفه‌ای تریاک[۴]		۱/۸				
				مصرف حرفه‌ای شیره		۰/۶				
				مصرف حرفه‌ای هروئین		۰/۶				
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه [۳۸]	ارومیه	۱۳۷۹	۱۱۰۰ نفر ۳۱۱ مرد (۲۸/۷٪) ۷۸۹ زن(۷۱/۳٪)	مصرف تریاک					۵۲	۴/۷
				مصرف هروئین					۳	۰/۳

۱ مصرف در فواصل بیش از یک روز
۲ مصرف حداقل یک بار در ماه
۳ فاصلهٔ مصرف ۴ روز یا بیشتر
۴ فاصلهٔ مصرف ۳ روز یا کمتر

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

ادامه جدول شماره ۱- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف مواد اپیوئیدی در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۹]	شیراز	۸۰-۷۹	۵۰۱ نفر ۳۲۹ مرد (۶۵/۷٪) ۱۷۲ زن (۳۴/۳٪)	مصرف در طول عمر تریاک	۹۸	۲۹/۸	۸	۴/۷	۱۰۶	۲۱/۲
				مصرف در طول عمر هرویین	۷	½	۱	۰/۶	۸	۱/۶
				مصرف در طول عمر مورفین	۹	۲/۷	۱	۰/۶	۱۰۲	۲
				مصرف روزانه تریاک[۵]	۲۹	۸/۸	۲	۱/۲	۳۱	۶/۲
				مصرف روزانه هرویین	۴	۱/۲	۰	۰	۴	۰/۸
				مصرف روزانه مورفین	۲	۰/۶	۱	۰/۶	۳	۰/۶
تمامی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی شیراز [۴۰]	شیراز	۸۰-۷۹	۴۰۰ نفر ۳۴۱ زن (۸۵/۳٪) ۵۹ مرد (۱۴/۷٪)	مصرف در طول عمر تریاک	۱۷	۲۸/۸	۱۷	۵	۳۴	۸/۵
				مصرف در طول عمر هرویین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				مصرف در طول عمر مورفین	۱	۱/۷	۱	۰/۳	۲	۰/۵
				مصرف تریاک در حال حاضر[۶]	۶	۱۰/۲	۱۱	۳/۲	۱۷	¾
				مصرف هرویین در حال حاضر	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				مصرف مورفین در حال حاضر	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				وابستگی به تریاک	۳	۵/۱	۰	۰	۳	۰/۸
				وابستگی به هروئین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				وابستگی به مورفین	۰	۰	۰	۰	۰	۰
دانشجویان Health care (دانشکده‌های داروسازی و دندانپزشکی) [۴۱]	شیراز	۸۰-۷۹	۳۴۶ نفر ۱۵۲ زن (۴۳/۹٪) ۱۹۴ مرد (۵۶/۱٪)	مصرف در طول عمر تریاک					۲۹	۸/۴
				مصرف در طول عمر هرویین					۳	۰/۹
				مصرف در طول عمر مورفین					۰	۰
				مصرف منظم تریاک در حال حاضر[۷]					۵	۱/۴
				مصرف منظم هروئین در حال حاضر					۱	۰/۳
				مصرف منظم مورفین در حال حاضر					۰	۰

۵ استفاده منظم و روزانه حداقل به مدت یک ماه
۶ مصرف حداقل یک بار در ماه (بدون وابستگی)
۷ مصرف منظم در یک ماه اخیر (مصرف منظم تعریف نشده است).

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

ادامه جدول شماره ۱- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف مواد اپیوئیدی در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					درصد	تعداد	درصد	درصد	تعداد	درصد
دانشکده‌های دانشگاه شهید باهنر کرمان (شامل علوم پزشکی) [۳۱]	کرمان	۱۳۸۰	۹۹۳ نفر ۵۰۱ زن (۵۰/۵٪) ۴۹۲ مرد (۴۹/۵٪)	مصرف تریاک در حال حاضر	۳۵	۷/۱	۸	۱/۶	۴۳	۴/۳
				مصرف هروئین در حال حاضر	۶	۱/۲	۲	۰/۴	۸	۰/۸
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد [۳۵]	مشهد	۱۳۸۰	۴۳۳ نفر ۲۴۹ مرد (۵۷/۵٪) ۱۸۴ زن (۴۲/۵٪)	مصرف در طول عمر تریاک					۱۴	۳/۲
				مصرف در طول عمر هرویین					۷	۱/۶
				مصرف روزانه تریاک					۱۵	۳/۵
				مصرف روزانه هرویین					۴	۰/۹
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مازندران [۴۲]	ساری	---	۲۷۸ نفر ۱۵۵ مرد (۵۵/۸٪) ۱۲۳ زن (۴۴/۲٪)	مصرف در طول عمر تریاک	۲۳	۱۴/۸	۰	۰	۲۳	۸/۲۷
				مصرف روزانه تریاک	۱۲	۷/۷	۰	۰	۱۲	۴/۳
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل [۴۳]	بابل	---	۹۴۶ نفر ۳۸۴ مرد (۴۰/۶٪) ۵۶۲ زن (۵۹/۴٪)	سوء مصرف تریاک						۱/۷
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی [۴۴]	تهران	۸۱-۸۰	۵۶۵ نفر ۱۸۱ مرد (۳۲٪) ۳۸۴ زن (۶۸٪)	مصرف در طول عمر تریاک	۱۴	۷/۸	۱	۰/۳		
				مصرف در طول عمر هرویین	۲	۱/۱	۰	۰		
دستیاران تمامی رشته‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران و شهید بهشتی [۴۵]	تهران	۸۱-۸۰	۱۱۹۷ نفر ۷۸۹ مرد (۶۶/۶٪) ۳۹۵ زن (۳۳/۴٪)	مصرف در طول عمر تریاک	۱۰۲	۱۲/۹	۲	۰/۵	۱۰۴	۸/۷
				مصرف در طول عمر هرویین	۷	۰/۹	۱	۰/۳	۸	۰/۷
				مصرف در سال گذشته تریاک					۴۱	۳/۵
				مصرف در سال گذشته هروئین					۰	۰
				مصرف در ماه گذشته تریاک					۲۲	۱/۹
				مصرف در ماه گذشته هروئین					۰	۰
				مصرف روزانه تریاک					۳	۰/۳
				مصرف روزانه هروئین					۰	۰
دانشجویان مقطع کارشناسی از ۵۷ دانشگاه وزارت علوم [۳۰]	تهران و ۱۴ شهرستان دیگر	۸۲-۸۱	۵۲۵۰ نفر (۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن)	مصرف در طول عمر تریاک	۱۷/۱		۲/۵			۱۰
				مصرف در طول عمر هروئین						۰/۶

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۲- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف الکل در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
انترن‌های مذکر دانشگاه علوم پزشکی تهران [۳۲]	تهران	----	۲۰۴ مرد	مصرف در طول عمر مصرف گاه‌به‌گاه (۱) مصرف روزانه	۸۵ ۶۱ ۱	۴۲/۵ ۲۹/۹ ۰/۵				
دانشجویان Senior پزشکی شیراز [۳۶]	شیراز	۷۷-۷۸	۱۸۴ نفر ۱۴۱ مرد (۷۱/۷٪) ۴۳ زن (۲۸/۳٪)	مصرف در حال حاضر(۲)					۲۲	۱۲
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۷]	شیراز	۷۸-۷۹	۲۱۳ نفر ۱۸۹ مرد (۸۹٪) ۲۱ زن (۱۰٪)	مصرف در طول عمر مصرف در طول ۶ ماه گذشته					۵۳ ۲۸	۲۵ ۱۳
دانشجویان دختر دانشکده‌های دانشگاه تهران شامل دانشگاه علوم پزشکی (ورودی ۷۷) [۳۴]	تهران	۱۳۷۸	۴۷۰ زن	مصرف در طول عمر مصرف مداوم			۳۹ ۰	۸/۳ ۰		
دانشجویان مذکر ۱۲ دانشگاه شامل ۶ دانشگاه علوم پزشکی کشور و ۶ دانشگاه کشور (ورودی ۱۳۷۴) [۳۳]	تهران و ۴ شهر دیگر	۷۸-۷۹	۱۲۶۷ مرد	مصرف در طول عمر مصرف تفننی در حال حاضر (۳) مصرف‌حرفه‌ای در حال حاضر (۴)		۱۲/۸ ۴/۳ ۱/۱				
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه [۳۸]	ارومیه	۱۳۷۹	۱۱۰۰ نفر ۳۱۱ مرد (۲۸/۷٪) ۷۸۹ زن(۷۱/۳٪)	مصرف					۱۲۹	۱۱/۷
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۹]	شیراز	۷۹-۸۰	۵۰۱ نفر ۳۲۹ مرد (۶۵/۷٪) ۱۷۲ زن ۳۴/۳٪)	مصرف در طول عمر مصرف روزانه (۵)	۱۵۱ ۱۰۰	۴۵/۹ ۳۰/۴	۲۳ ۷	۱۳/۴ ۴/۱	۱۷۴ ۱۰۷	۳۴/۷ ۲۱/۴
تمامی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی شیراز [۴۰]	شیراز	۷۹-۸۰	۴۰۰ نفر ۳۴۱ زن (۸۵/۳٪) ۵۹ مرد (۱۴/۷٪)	مصرف در طول عمر مصرف در حال حاضر (۶) وابستگی	۱۴ ۷ ۱	۲۳/۷ ۱۱/۹ ۱/۷	۹ ۷ ۰	۲/۶ ½ ۰	۲۳ ۱۴ ۱	۵/۸ ۳/۵ ۰/۳
دانشجویان Health care (دانشکده‌های داروسازی و دندانپزشکی) [۴۱]	شیراز	۷۹-۸۰	۳۴۶ نفر ۱۵۲ زن (۴۳/۹٪) ۱۹۴ مرد (۵۶/۱٪)	مصرف در طول عمر مصرف منظم در حال حاضر (۷)					۵۲ ۶	۱۵ ۱/۷
دانشکده‌های دانشگاه شهید باهنر کرمان (شامل علوم پزشکی) [۳۱]	کرمان	۱۳۸۰	۹۹۳ نفر ۵۰۱ زن (۵۰/۵٪) ۴۹۲ مرد (۴۹/۵٪)	مصرف در حال حاضر	۵۰	۱۰/۲	۹	۱/۸	۵۹	۵/۹
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد [۳۵]	مشهد	۱۳۸۰	۴۳۳ نفر ۲۴۹ مرد (۵۷/۵٪) ۱۸۴ زن (۴۲/۵٪)	مصرف در طول عمر مصرف روزانه					۲۹ ۱۱	۶/۸ ۲/۵

۱- مصرف در فواصل بیش از یک روز
۲- مصرف حداقل یک بار در ماه
۳- فاصله مصرف ۴ روز یا بیشتر
۴- فاصله مصرف ۳ روز یا کمتر
۵- استفاده منظم و روزانه حداقل به مدت یک ماه
۶- مصرف حداقل یک بار در ماه (بدون وابستگی)
۷- مصرف منظم در یک ماه اخیر

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

ادامه جدول شماره ۲- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف الکل در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مازندران [۴۲]	ساری	---	۲۷۸ نفر ۱۵۵ مرد (۵۵/۸٪) ۱۲۳ زن (۴۴/۲٪)	مصرف در طول عمر	۱۱	۱۱/۹	۳	۲/۸	۱۴	۵
				مصرف روزانه	۸	۵/۲	۰	۰	۸	۲/۹
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل [۴۳]	بابل	---	۹۴۶ نفر ۳۸۴ مرد (۴۰/۶٪) ۵۶۲ زن (۵۹/۴٪)	سوء مصرف (۸)					۱۴۹	۱۵/۷
				سوء مصرف دائم					۳۱	۳/۳
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی سال تحصیلی ۸۱-۸۰[۴۴]	تهران	۸۱-۸۰	۵۶۵ نفر ۱۸۱ مرد (۳۲٪) ۳۸۴ زن (۶۸٪)	مصرف در طول عمر	۵۰	۲۷/۶	۴	۱/۱	۵۴	۹/۶
				مصرف روزانه	۳	۱/۷				
دستیاران تمامی رشته‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران و شهید بهشتی[۴۵]	تهران	۸۱-۸۰	۱۱۹۷ نفر ۷۸۹ مرد (۶۶/۶٪) ۳۹۵ زن (۳۳/۴٪)	مصرف در طول عمر	۲۷۴	۳۴/۷	۵۰	۱۲/۷	۳۲۴	۲۷/۴
				مصرف در سال گذشته					۲۱۴	۱۸/۱
				مصرف در ماه گذشته					۱۰۱	۸/۶
				مصرف روزانه					۳	۰/۳
دانشجویان دانشگاه ولی‌عصر رفسنجان [۴۶]	رفسنجان	۱۳۸۱	۸۵۸نفر ۳۵۷ مرد(۴۱/۸٪) ۴۹۹ زن (۵۸/۲٪)	مصرف در طول عمر	۱۰۴	۲۹/۱	۳۴	۶/۸	۱۳۸	۱۶/۱
دانشجویان مقطع کارشناسی از ۵۷ دانشگاه وزارت علوم [۳۰]	تهران و ۱۴ شهرستان دیگر	۸۲-۸۱	۵۲۵۰ نفر (۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن)	مصرف در طول عمر		۳۲/۲		۷/۷		۲۰

۸- منظور شکل خفیف وابستگی بوده است و یا با آن که به الکل اعتیاد نداشته ولی آن را مصرف می‌کرده است.

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۳- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف حشیش و ماری جوانا در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
انترن‌های مذکر دانشگاه علوم پزشکی تهران [۳۲]	تهران	----	۲۰۴ مرد	مصرف در طول عمر	۴۹	۲۴/۷				
				مصرف گاه به گاهI	۱۸	۸/۸				
				مصرف روزانه	۰	۰				
دانشجویان Senior پزشکی شیراز [۳۶]	شیراز	۱۹۹۸	۱۸۴ نفر ۱۴۱ مرد (۷۱/۷٪) ۴۳ زن (۲۸/۳٪)	مصرف حشیش در حال حاضرII					۵	۲/۷
				مصرف ماری جوانا در حال حاضر					۲	۱/۱
				مصرف روزانه حشیش					۰	۰
				مصرف روزانه ماری جوانا					۰	۰
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۷]	شیراز	۱۹۹۹	۲۱۳ نفر ۱۸۹ مرد (۸۹٪) ۲۱ زن (۱۰٪)	مصرف در طول عمر					۲۶	۱۲
				مصرف در طول ۶ ماه گذشته					۱۰	۵
دانشجویان مذکر ۱۲ دانشگاه شامل ۶ دانشگاه علوم پزشکی کشور و ۶ دانشگاه کشور (ورودی ۷۴) [۳۳]	تهران و ۴ شهر دیگر	۷۹-۷۸	۱۲۶۷ مرد	مصرف در طول عمر	۹۵	۷/۵				
				مصرف تفننیIII	۵۹	۴/۷				
				مصرف حرفه‌ایIV	۱۶	۱/۳				
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه [۳۸]	ارومیه	۱۳۷۹	۱۱۰۰ نفر ۳۱۱ مرد (۲۸/۷٪) ۷۸۹ زن(۷۱/۳٪)	مصرف حشیش					۱۹	۱/۷
				مصرف ماری جوانا					۳	۰/۳
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۹]	شیراز	۸۰-۷۹	۵۰۱ نفر ۳۲۹ مرد (۶۵/۷٪) ۱۷۲ زن ۳۴/۳٪)	مصرف در طول عمر حشیش	۵۹	۱۷/۹	۴	۲/۳	۶۳	۱۲/۶
				مصرف در طول عمر ماری جوانا	۱۰	۳	۰	۰	۱۰	۲
				مصرف روزانه حشیش	۱۲	۳/۶	۰	۰	۱۲	۲/۴
				مصرف روزانه ماری جوانا	۳	۰/۹	۰	۰	۳	۰/۶
تمامی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی شیراز [۴۰]	شیراز	۸۰-۷۹	۴۰۰ نفر ۳۴۱ زن (۸۵/۳٪) ۵۹ مرد (۱۴/۷٪)	مصرف در طول عمر حشیش	۴	۶/۸	۲	۰/۶	۶	۱/۵
				مصرف در طول عمر ماری جوانا	۲	۳/۴	۱	۰/۳	۳	۰/۸
				مصرف حشیش در حال حاضرV	۱	۱/۷	۰	۰	۱	۰/۳
				مصرف ماری جوانا در حال حاضر	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				وابستگی به حشیش	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				وابستگی به ماری جوانا	۰	۰	۱	۰/۳	۱	۰/۳

I مصرف در فواصل بیش از یک روز
II مصرف حداقل یک بار در روز
III فاصله مصرف ۴ روز یا بیشتر
IV فاصله مصرف ۳ روز یا کمتر
V مصرف حداقل یک بار در ماه (بدون وابستگی)

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

ادامه جدول شماره ۳- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع مصرف حشیش و ماری جوانا در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
دانشجویان Health care (دانشکده‌های داروسازی و دندانپزشکی) [۴۱]	شیراز	۸۰-۷۹	۳۴۶ نفر ۱۵۲ زن (۴۳/۹٪) ۱۹۴ مرد (۵۶/۱٪)	مصرف در طول عمر حشیش						۹
				مصرف در طول عمر ماری جوانا						۷
				مصرف منظم حشیش در حال حاضرVI						۱
				مصرف منظم ماری جوانا در حال حاضر						۳
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد [۳۵]	مشهد	۱۳۸۰	۴۳۳ نفر ۲۴۹ مرد (۵۷/۵٪) ۱۸۴ زن (۴۲/۵٪)	مصرف در طول عمر						۳
				مصرف روزانه						۸
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مازندران [۴۲]	ساری	---	۲۷۸ نفر ۱۵۵ مرد (۵۵/۸٪) ۱۲۳ زن (۴۴/۲٪)	مصرف در طول عمر	۲۰	۱۲/۹	۰	۰	۷/۶	۲۰
				مصرف روزانه	۹	۵/۸	۰	۰	۳/۲	۹
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل [۴۳]	بابل	---	۹۴۶ نفر ۳۸۴ مرد (۴۰/۶٪) ۵۶۲ زن (۵۹/۴٪)	سوء مصرف حشیشVII					۲/۳	۲۲
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی سال تحصیلی۸۱-۸۰	تهران	۸۱-۸۰	۵۶۵ نفر ۱۸۱ مرد (۳۲٪) ۳۸۴ زن (۶۸٪)	مصرف در طول عمر	۱۲	۶/۶	۱	۰/۳	۲/۳	۱۳
دستیاران تمامی رشته‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران و شهید بهشتی [۴۵]	تهران	۸۱-۸۰	۱۱۹۷ نفر ۷۸۹ مرد (۶۶/۶٪) ۳۹۵ زن (۳۳/۴٪)	مصرف در طول عمر	۶۱	۷/۷	۱	۰/۳	۵/۲	۶۲
				مصرف در سال گذشته					۱	۱۱
				مصرف در ماه گذشته					۰/۷	۸
				مصرف روزانه					۰	۰
دانشجویان مقطع کارشناسی از ۵۷ دانشگاه وزارت علوم [۳۰]	تهران و ۱۴ شهرستان دیگر	۸۲-۸۱	۵۲۵۰ نفر (۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن)	مصرف در طول عمر حشیش					۳/۸	
				مصرف در طول عمر ماری جوانا					۱/۱	

VI مصرف منظم در یک ماه اخیر (مصرف منظم تعریف نشده است).

VII منظور شکل خفیف وابستگی بوده است و یا با آن که به حشیش اعتیاد نداشته ولی آن را مصرف می‌کرده است.

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۴- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع سوء مصرف کوکایین در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه [۳۸]	ارومیه	۱۳۷۹	۱۱۰۰ نفر ۳۱۱ مرد (۲۸/۷٪) ۷۸۹ زن(۷۱/۳٪)	مصرف					۳	۰/۳
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۹]	شیراز	۸۰-۷۹	۵۰۱ نفر ۳۲۹ مرد (۶۵/۷٪) ۱۷۲ زن (۳۴/۳٪)	مصرف در طول عمر	۹	۲/۷	۲	۱/۲	۱۱	۲/۲
				مصرف روزانه*	۱	۰/۳	۰	۰	۱	۰/۲
تمامی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی شیراز [۴۰]	شیراز	۸۰-۷۹	۴۰۰ نفر ۳۴۱ زن (۸۵/۳٪) ۵۹ مرد (۱۴/۷٪)	مصرف در طول عمر	۲	۳/۴	۴	۱/۲	۶	۱/۵
				مصرف در حال حاضر**	۲	۳/۴	۰	۰	۲	۰/۵
				وابستگی	۰	۰	۲	۰/۶	۲	۰/۵
دانشجویان Health care (دانشکده‌های داروسازی و دندانپزشکی) [۴۱]	شیراز	۸۰-۷۹	۳۴۶ نفر ۱۵۲ زن (۴۳/۹٪) ۱۹۴ مرد (۵۶/۱٪)	مصرف در طول عمر					۰	۰
				مصرف منظم در حال حاضر***					۰	۰
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی مشهد [۳۵]	مشهد	۱۳۸۰	۴۳۳ نفر ۲۴۹ مرد (۵۷/۵٪) ۱۸۴ زن (۴۲/۵٪)	مصرف در طول عمر					۴	۰/۹
				مصرف روزانه					۱	۰/۲
دستیاران تمامی رشته‌ها در دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، ایران و شهید بهشتی [۴۵]	تهران	۸۱-۸۰	۱۱۹۷ نفر ۷۸۹ مرد (۶۶/۶٪) ۳۹۵ زن (۳۳/۴٪)	مصرف در طول عمر	۰	۰	۰	۰	۰	۰
دانشجویان مقطع کارشناسی از ۵۷ دانشگاه وزارت علوم [۳۰]	تهران و ۱۴ شهرستان دیگر	۸۲-۸۱	۵۲۵۰ نفر (۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن)	مصرف در طول عمر						۰/۴

* استفاده منظم و روزانه حداقل به مدت یک ماه

** مصرف حداقل یک بار در ماه (بدون وابستگی)

*** مصرف منظم در یک ماه اخیر (مصرف منظم تعریف نشده است).

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۵- مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد شیوع سوء مصرف هالوسینوژن‌ها در دانشجویان

	مکان مطالعه	سال مطالعه	تعداد نمونه	شاخص مورد بررسی	مرد		زن		جمع	
					تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
دانشجویان دختر دانشکده‌های دانشگاه تهران (شامل دانشگاه علوم پزشکی) (ورودی ۷۷) [۳۴]	تهران	۱۳۷۸	۴۷۰ زن	مصرف در طول عمر هالوسینوژن‌ها			۰	۰		
دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه [۳۸]	ارومیه	۱۳۷۹	۱۱۰۰ نفر ۳۱۱ مرد (۲۸/۷٪) ۷۸۹ زن(۷۱/۳٪)	مصرف LSD					۰	۰
دانشجویان دانشگاه شیراز [۳۹]	شیراز	۸۰-۷۹	۵۰۱ نفر ۳۲۹ مرد (۶۵/۷٪) ۱۷۲ زن ۳۴/۳٪)	مصرف در طول عمر هالوسینوژن‌ها	۹	۲/۷	۱	۰/۶	۱۰	۱/۲
				مصرف روزانه هالوسینوژن‌ها*	۱	۰/۳	۰	۰	۱	۰/۲
تمامی دانشجویان پرستاری دانشگاه علوم پزشکی شیراز [۴۰]	شیراز	۸۰-۷۹	۴۰۰ نفر ۳۴۱ زن (۸۵/۳٪) ۵۹ مرد (۱۴/۷٪)	مصرف در طول عمر LSD	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				مصرف LSD در حال حاضر**	۰	۰	۰	۰	۰	۰
				وابستگی به LSD	۰	۰	۰	۰	۰	۰
دانشجویان Health care (دانشکده‌های داروسازی و دندانپزشکی) [۴۱]	شیراز	۸۰-۷۹	۳۴۶ نفر ۱۵۲ زن (۴۳/۹٪) ۱۹۴ مرد (۵۶/۱٪)	مصرف در طول عمر هالوسینوژن‌ها					۲	۰/۶
				مصرف منظم هالوسینوژن‌ها در حال حاضر***					۱	۰/۳
دانشجویان مقطع کارشناسی از ۵۷ دانشگاه وزارت علوم [۳۰]	تهران و ۱۴ شهرستان دیگر	۸۲-۸۱	۵۲۵۰ نفر (۵۰٪ مرد و ۵۰٪ زن)	مصرف در طول عمر LSD						۰/۴

* استفاده منظم و روزانه حداقل به مدت یک ماه

** مصرف حداقل یک بار در ماه

*** مصرف منظم در یک ماه اخیر (مصرف منظم تعریف نشده است).

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

جدول شماره ۶- خلاصه نتایج مطالعات همه‌گیرشناسی در مورد میزان شیوع سوء مصرف به تفکیک نوع مواد و جنسیت*

	نوع ماده	مردان		زنان	
		تعداد	طیف میزان شیوع	تعداد	طیف میزان شیوع
مصرف در طول عمر	تریاک	۸	۷/۸-۳۱/۸	۷	۰-۵
	هروئین	۵	۰-۲/۱	۵	۰-۰/۶
	مورفین	۳	۰-۲/۷	۴	۰-۰/۶
	الکل	۹	۱۱/۹-۴۵/۹	۸	۱/۱-۱۳/۴
	حشیش	۷	۶/۶-۲۴/۷	۵	۰-۲/۳
	کوکائین	۴	۰-۳/۴	۴	۰-۱/۲
	هالوسینوژن‌ها (یا تنها LSD)	۳	۰-۲/۷	۴	۰-۰/۶
	آمفتامین‌ها	-	-	۱	۰/۴
مصرف در یک ماه اخیر	تریاک	۴	۷/۱-۲۴/۵		۰-۳/۲
	هروئین	۵	۰-۱/۸		۰-۰/۴
	مورفین	۲	۰		۰
	الکل	۴	۱۰/۲-۳۰/۴		۱/۸-۲/۱
	حشیش	۳	۱/۷-۸/۸		۰/۶
	کوکائین	۳	۰-۳/۴		۰-۰/۶
	هالوسینوژن‌ها (یا تنها LSD)	۲	۰		۰
مصرف روزانه	تریاک	۴	۳/۴-۸/۸	۴	۰-۱/۲
	هروئین	۳	۰-۱/۲	۴	۰
	مورفین	۳	۰-۰/۶	۴	۰-۰/۶
	الکل	۵	***۰/۵-۳۰/۴	۴	**۰-۴/۱
	حشیش	۶	۰-۵/۸	۵	۰
	کوکائین	۴	۰-۰/۳	۴	۰-۰/۶
	هالوسینوژن‌ها (یا تنها LSD)	۳	۰-۰/۳	۴	۰

* در این جدول از مطالعاتی استفاده شده است که نتایج آن در اسناد به دست رسیده به تفکیک جنسیت آورده شده بود.
** در یک مطالعه میزان مصرف روزانه الکل در زنان ۴/۱ درصد ذکر شده است، در سه مطالعه دیگر این میزان صفر گزارش شده است.
*** تنها در یک مطالعه میزان مصرف روزانه الکل در مردان ۳۰/۴ درصد ذکر شده است، در بقیه حداکثر میزان ذکر شده ۵/۲ درصد بوده است.

جدول شماره ۷- مطالعات و اسناد در مورد نسبت دانشجویان در جمعیت معتادان

	سال مطالعه	تعداد نمونه	تعداد (درصد) دانشجویان
معتادان تماس‌گیرنده با صدای مشاور تهران [۴۷]	۱۳۷۴-۷۵	۲۸۹ نفر	۸ (۲/۷)
معتادان مستقر در اردوگاه (زندان) کرمانشاه (بالای ۱۸ سال) [۴۸]	۱۳۷۵	۱۴۹ مرد	صفر
پذیرش‌شدگان به مراکز درمان و بازتوانی سرپایی معتادان سازمان بهزیستی، معتادان زندانی و معتادان خیابانی [۲]	۱۳۷۸	۱۴۷۲	۵ (۰/۳)
پذیرش‌شدگان به مراکز درمان و بازتوانی سرپایی معتادان وابسته به سازمان بهزیستی کشور [۴۹]	۱۳۷۷	۲۲۹۳۶	۱۶۴ (۰/۷)
	۱۳۷۸	۳۱۰۹۷	۲۱۰ (۰/۷)
	۱۳۷۹	۳۳۰۸۳	۱۶۶ (۰/۵)
	۱۳۸۰	۲۰۱۶۶	۱۱۵ (۰/۶)
	۱۳۸۱	۲۵۰۴۷	۹۷ (۰/۴)
معتادین مراجعه‌کننده به سازمان بهزیستی، بخش خصوصی، زندان‌ها و وزارت بهداشت [۵۰]	۱۳۸۱-۸۲	۱۵۵۲۷	۶۰ (۰/۳۹)

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

بحث و نتیجه‌گیری

در ایران، در سال‌های اخیر، میزان اطلاعات تولید و منتشر شده در مورد وسعت و ماهیت اعتیاد افزایش یافته و در همین راستا تعداد قابل توجهی مطالعه همه‌گیرشناسی مربوط به مصرف مواد و اعتیاد در دانشجویان انجام شده است. تمامی مطالعات مربوط به سال‌های بعد از ۱۳۷۶ می‌باشد. پس از دوره ۲۰ ساله وقفه در مداخله سیستم بهداشتی ـ درمانی در اعتیاد، این سال نقطه عطفی است که سازمان بهزیستی کشور و به‌دنبال آن وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی وارد عرصه مطالعه و مداخله مبتنی بر دانش روز شده و فضای اجتماعی نیز تا اندازه‌ای اجازه تولید و توزیع اطلاعات را می‌دهد. مطالعه دیگری بر کل مقالات علمی چاپ شده از کشور در زمینه اعتیاد نیز نشان از رشد چاپ مقالات از همین سال‌ها دارد [۵۱]. در مجموع از ۱۷ مطالعه همه‌گیرشناسی جمعیت دانشجویی به‌کار گرفته شده در این مطالعه، ۱۶ مطالعه توسط دانشگاه‌های علوم پزشکی انجام شده بود که نشان از توجه تخصصی بیشتر دانشگاه‌های علوم پزشکی به این رفتار مخاطره‌آمیز دانشجویان دارد و شاید به همین دلیل تعداد مطالعاتی که جمعیت نمونه آنها از دانشجویان دانشگاه‌های علوم پزشکی بوده است، بیش از دانشجویان مشغول تحصیل در وزارت علوم می‌باشد. روش تحقیق در تمامی موارد با گزارش فردی و اغلب بدون ثبت مشخصات قابل شناسایی بوده است. این روش، برای تحقیق بر روی دانشجویان روش مطلوبی است که موجب افزایش اعتبار تحقیق شده و از نظر اخلاقی نیز مقبول است. لیکن در هیچ مطالعه‌ای میزان حساسیت و ویژگی این روش مورد بررسی قرار نگرفته است و معلوم نیست با چه ضریب تصحیحی باید میزان واقعی مصرف مواد در دانشجویان را تخمین زد. تجمع مطالعات در سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۲ و فقدان هر گونه تحقیقی در سال‌های قبل از آن و به‌ویژه قبل از انقلاب امکان مقایسه میزان شیوع مصرف مواد در طول زمان را ناممکن می‌نماید. همچنین تجمع بیشتر همین مطالعات در سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۰ و استفاده از شاخص‌ها و تعاریف متفاوت و جمعیت نمونه‌های متفاوت موجب می‌گردد که نتوان هیچگونه تحلیلی از تغییرات شیوع مصرف مواد در این سال‌ها ارائه کرد و این در حالیست که در سال‌های اخیر بیشترین مطالعات خارجی بر روی دانشجویان را که در مجلات علمی به چاپ می‌رسند مطالعات طولی با تجزیه و تحلیل روند (Trend analysis) تشکیل می‌دهند. در این مطالعات بررسی شده از شاخص‌های مختلف با تعاریف گوناگونی استفاده شده بود. گاهی نیز از واژه مصرف بدون ذکر تواتر و یا طول زمان نام برده شده بود. در مطالعات همه‌گیرشناسی که کاربرد تشخیص بالینی و خدمت‌رسانی ندارند، برای بررسی وضعیت مصرف با پرسشنامه محقق‌ساخته‌ای که توسط پاسخ‌دهنده تکمیل می‌شود و فراهم شدن امکان مقایسه با سایر کشورها مطلوب‌ترین شاخص‌ها استفاده از سه شاخص «مصرف در طول عمر»، «هر گونه مصرف در طول یک ماه اخیر» و «مصرف روزانه در یک ماه اخیر» می‌باشد. گاهی نیز از شاخص «مصرف در طول یک سال اخیر» و یا «مصرف در سه ماه اخیر» استفاده می‌شود. هیچ کدام از این موارد به معنای سوءمصرف یا وابستگی نیست و می‌باید از به کار بردن این واژه‌ها به جای یکدیگر پرهیز کرد. برخی از مطالعات به این علت که در آنها نوع مواد از یکدیگر تفکیک نشده بود و حتی در بسیاری از موارد سیگار و یا داروهای روانگردان را شامل می‌شد و به همین دلیل اطلاعات با ارزشی به‌دست نمی‌داد مورد استفاده قرار نگرفت. در مطالعات همه‌گیرشناسی مربوط به مصرف مواد لازم است نوع مواد از یکدیگر تفکیک شده و سؤالات به تفکیک نام دسته مواد و نام ماده پرسیده شده و به همین شکل ارائه گردند. در ضمن می‌توان شیوع مصرف مواد اعتیادآور غیر قانونی را به طور کلی ارائه کرد و برای امکان مقایسه با سایر کشورها الکل را نیز از آن تفکیک نمود. لیکن باید از ادغام مصرف سیگار و داروها که معمولاً شیوع خیلی بیشتری دارند با سایر مواد پرهیز کرد. ارائه شیوع مصرف ترکیبی چند ماده غیر قانونی با هم نیز می‌تواند شاخصی برای شدت مصرف در جامعه مورد بررسی باشد که بندرت در این مطالعات بررسی شده و در این صورت نیز اغلب در مورد شیوع مصرف ترکیبی دو ماده خاص بوده و نه مصرف ترکیبی هر ماده اعتیادآور غیر قانونی. با وجود استفاده از ۱۷ مطالعه در این بررسی مروری، چنان که در جدول شماره ۶ نیز ملاحظه شد در مورد میزان هر شاخص حداکثر از ۹ مطالعه استفاده شده است و در بعضی این میزان به یک مطالعه نیز می‌رسد. با وجودی که به‌نظر می‌رسد مصرف آمفتامین‌ها در قشر دانشجو شیوع داشته باشد، متأسفانه تنها دو مطالعه به بررسی این دسته از مواد پرداخته بودند که در آنها نیز یافته‌ها به تفکیک جنس ارائه نشده بود. این یافته نشان از ضعف کلی مطالعاتی دارد که در این زمینه انجام شده‌اند. مطالعات معدودی بودند که میزان شیوع تمامی شاخص‌ها را ارائه نموده بودند.

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

به‌طور خلاصه جمع‌بندی نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که مصرف الکل احتمالاً بیش از سایر مواد بررسی شده در این مطالعه در میان دانشجویان رایج است، که این موضوع هم در مورد مصرف در طول عمر و هم در مورد مصرف در طول یک ماه اخیر صدق می‌کند. پس از آن میزان مصرف تریاک و سپس حشیش بالاتر گزارش شده است. این الگو کم و بیش هم در مردان و هم در زنان دیده می‌شود. لیکن در مورد مصرف روزانه که نشان از شدت بیشتر مصرف و احتمال ایجاد عوارض آن مانند وابستگی وجود دارد، در مردان بیشترین میزان را تریاک و سپس الکل و حشیش تشکیل می‌دهند. در زنان با توجه به کم بودن میزان مصرف روزانه تمام مواد در مورد شیوع بیشتر نوع خاصی از مواد نمی‌توان نتیجه‌گیری کرد. در تنها مطالعه به‌دست آمده از قبل از انقلاب در چهار دانشگاه کشور، حشیش به‌عنوان شایع‌ترین ماده مورد استفاده توسط دانشجویان گزارش شده بود [۲۹] و این احتمال وجود دارد که الگوی مصرف دانشجویان در طول ۲۵ سال اخیر تغییر کرده باشد. از آنجا که جمعیت دانشجویان بیشتر در طیف سنی ۱۸ تا ۲۵ سال قرار دارند، شاخص مصرف در طول عمر از نظر بهداشتی اهمیت زیادی ندارد. لیکن شاخص مصرف در یک ماه اخیر به‌ویژه در مورد برخی از مواد مانند هروئین و در درجه بعدی تریاک (به علت قدرت شدید در ایجاد وابستگی) و در مورد موادی مانند الکل و حشیش (در صورت زیاده‌روی و مصرف توأم با سایر اعمال مانند رانندگی که رفتار پرخطری را ایجاد می‌کند) می‌تواند اهمیت داشته باشد. با توجه به نتایج ذکر شده شاید بتوان در مردان دانشجو به طور متوسط شیوع مصرف در یک ماه گذشته را در مورد الکل حدود ۱۵ درصد، برای تریاک حدود ۱۲ درصد و در خصوص هروئین یک درصد تخمین زد. اگر به‌طور قراردادی شیوع وابستگی یا اعتیاد به مواد را با شیوع مصرف روزانه مواد تقریباً یکسان در نظر بگیریم، با توجه به نتایج این مطالعه، در مردان میزان وابستگی به تریاک حدود یک سوم میزان شیوع مصرف آن در یک ماه گذشته یعنی حدود ۴ درصد و وابستگی به الکل و حشیش بسیار کمتر از یک‌سوم مصرف آنها در یک ماه گذشته تخمین زده می‌شود. در زنان دانشجو میزان مصرف در یک ماه گذشته مواد و اعتیاد به آنها حدود یک‌دهم ارقام ذکر شده برای مردان تخمین زده می‌شود. در صورتی که تعداد دانشجویان کشورمان را در سال‌های ۸۰ و ۸۱ در انواع دانشگاه‌ها و رشته‌ها و مقاطع تحصیلی حدود ۲ ملیون نفر (شامل مرد و زن) فرض کنیم، این بدان معناست که بیش از ۵۰ هزار نفر از دانشجویان کشور که عمدتاً مرد هستند به یکی از مواد غیر قانونی وابسته هستند و نیازمند دریافت خدمات جدی درمانی می‌باشند و بیش از صدهزار نفر دیگر نیز مصرف‌کننده می‌باشند و در خطر ابتلای به وابستگی هستند. گرچه شیوع مصرف در دانشگاه‌های مختلف متفاوت است، لیکن حداقل در برخی از دانشگاه‌ها به نظر می‌رسد که میزان آن در حد نگران‌کننده‌ای قرار دارد. به‌گونه‌ای که می‌تواند تأثیر قابل ملاحظه‌ای در فضای علمی و معنوی دانشگاه داشته باشد و خطر سرایت مصرف مواد به سایر دانشجویان ممکن است بسیار افزایش یافته و محیط دانشگاه و یا سایر محیط‌های دانشجویی را به مکانی پرخطر تبدیل نماید. قطعاً در چنین دانشگاه‌هایی برنامه‌ریزی جدی برای اولاً پایش وضعیت مصرف مواد و انجام مطالعات عمیق‌تر برای یافتن عوامل مؤثر بر آن، ثانیاً اجرای برنامه‌های روزآمد و مستمر پیشگیرانه و ثالثاً وجود امکان ارائه خدمات جدی مشاوره و درمان ضرورت دارد.

بر اساس نقطه‌نظر کارشناسی و برگرفته از مطالعه‌ای ملی [۵۲] می‌توان گفت که شیوع اعتیاد در جمعیت عمومی مردان بزرگسال حدود ۱۰ درصد (حدود دو ملیون معتاد مرد از میان حدود ۲۰ ملیون نفر جمعیت مردان بالغ کشور) می‌باشد. البته باید در نظر داشت که میانگین سن معتادان کشور حدود ۳۲ سال است که از مطالعات مختلف به‌دست آمده‌است [۲، ۴۹]. بنابراین میزان شیوع اعتیاد در جمعیت عمومی مردان ۱۸ تا ۲۵ سال (معادل سنی جمعیت دانشجویان) کمتر از ۱۰ درصد می‌باشد. در هر صورت به‌نظر نمی‌رسد که میزان اعتیاد در مردان دانشجوی کشور بیش از جمعیت مشابه غیر دانشجو باشد. در مورد زنان، مطالعه‌ای مروری جمعیت زنان معتاد به مواد اپیوئیدی کشور را بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ هزار نفر یعنی ۰/۶ تا ۰/۸ درصد از زنان بزرگسال کشور تخمین زده‌است [۵۳]. با توجه به کم بودن میزان شیوع مصرف روزانه مواد در زنان دانشجو و این یافته که در اکثر مطالعات این میزان صفر گزارش شده‌است، نمی‌توان مقایسه قابل قبولی بین میزان اعتیاد در جمعیت زنان دانشجو با جمعیت زنان غیر دانشجو انجام داد.

بررسی نسبت دانشجویان در جمعیت معتادان کشور (که عمدتاً از آمار مراکز درمانی سازمان بهزیستی به‌دست آمده است)، حاکی از این است که به‌طور متوسط حدود ۰/۵ درصد از این معتادان را دانشجویان تشکیل می‌دهند. اگر رقم معتادان کشور را دو ملیون نفر در نظر بگیریم، از این طریق به رقم ۱۲ هزار نفر معتاد دانشجو می‌رسیم که بسیار کمتر از رقم ۵۰ هزار نفری است که از مطالعات

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

همه‌گیرشناسی به‌دست آمده است. این به آن معناست که یا میزان مراجعه دانشجویان برای دریافت خدمات درمانی به‌طور قابل ملاحظه‌ای کمتر از سایر گروه‌های جامعه است و یا دانشجویان، اغلب به سایر انواع مراکز مانند مطب‌های خصوصی، مراکز عمومی روانپزشکی و یا شاید مراکز مشاوره دانشجویی مراجعه می‌کنند و بنابراین نسبت دانشجویان در آمار سالیانه مراجعین معتادان به مراکز درمانی سازمان بهزیستی (که شاید تنها آمار منظم منتشره در کشور باشد) برای استنتاج شیوع اعتیاد در دانشجویان و تغییرات آن نمی‌تواند منبعی مکفی باشد. مطالعات مختلف از کشورهای غربی مانند آمریکا، کانادا، انگلستان و اسپانیا و حتی کشورهایی مانند هند، کنیا، لبنان و ترکیه حاکی از آن است که شایع‌ترین ماده مورد مصرف دانشجویان الکل می‌باشد [۱۱-۹، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۲۳-۲۱] که میزان مصرف طول عمر و ماه گذشته آن بسیار بیش از میزان یافت شده در این مطالعه در دانشجویان ایرانی است که با توجه به ممنوعیت توأم قانونی و مذهبی مصرف الکل در ایران این موضوع قابل انتظار است. پس از الکل، حشیش یا ماری‌جوانا و سپس آمفتامین‌ها، هالوسینوژن‌ها و به میزان کمتر کوکائین بیشترین ماده مورد مصرف در سایر کشورها را تشکیل می‌دهند [۵، ۶، ۱۵، ۱۸، ۱۹]. در ایران پس از الکل به‌ترتیب تریاک و سپس حشیش بیشترین ماده مورد مصرف توسط دانشجویان می‌باشند. در کشورهای غربی گرچه شیوع مصرف در زنان دانشجو کمتر از مردان دانشجو است، ولی این اختلاف چشمگیر نیست. اطلاعات مربوط به مقایسه مصرف بین زنان و مردان دانشجو از کشورهای درحال توسعه به‌ویژه کشورهای مسلمان منطقه بسیار محدود است. مطالعه‌ای از لبنان نشان داده که شیوع مصرف مشکل‌زای الکل و وابستگی به الکل در مردان به‌ترتیب حدود ۴ و ۳ برابر زنان بوده است، ولی این اختلافات در طول زمان کاهش یافته است [۹]. این در حالی است که در کشور ما میزان شاخص‌های مختلف مصرف مواد در زنان دانشجو در حدود یک‌دهم مردان می‌باشد. در هر صورت به‌نظر می‌رسد که این الگوها در کشورهای مختلف از الگوی موجود در جامعه تبعیت می‌کند. در مجموع در سال‌های گذشته پژوهش‌های فراوانی در مورد وضعیت مصرف و سوءمصرف مواد در دانشجویان کشورمان انجام شده و بودجه فراوانی نیز صرف این مسأله شده است. علی‌رغم این که از بهترین آنها در این مقاله استفاده شده، لیکن نقص‌ها و اشکالاتی که ذکر شد استفاده از آنها را محدود نموده است. بنابراین پیش‌بینی روشی صحیح برای پایش مداوم وضعیت مصرف مواد در دانشجویان کشورمان می‌تواند بهره‌وری استفاده از این بودجه‌ها را افزایش داده و الگوی مناسبی را برای پایش وضعیت کلی اعتیاد در کشور ارائه نماید.

تشکر و قدر دانی

از حمایت و کمک‌های دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی تهران و مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور برای انجام این مطالعه سپاسگزاری می‌نماییم.

منابع

۱- رحیمی موقر آفرین، محمد کاظم، رزاقی عمران محمد، روند ۳۰ ساله وضعیت سوء مصرف مواد در ایران، حکیم، ۱۳۸۱ ،۵ ، ۱۷۱-۱۸۱

۲- رزاقی عمران محمد، رحیمی موقر آفرین، حسینی مهدی، محمد کاظم، مدنی سعید، ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد درایران در سال ۱۳۷۸، سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور فرهنگی وپیشگیری. برنامه کنترل مواد ملل متحد، تهران، ۱۳۸۲

۳- رزاقی عمران محمد، رحیمی موقر آفرین، حسینی مهدی، گزارش بررسی سریع وضعیت مصرف مواد تزریقی در تهران در سال ۱۳۸۰، تهران، ۱۳۸۲

4- Bennet ME, Walters ST, Miller JH, Woodall WG. Relationship of early inhalant use to substance use in college students. Journal of Substance Abuse 2000; 12: 227-40

5- Gledhill-Hoyt J, Lee H, Strote J, Wechsler H. Increased use of marijuana and other illicit drugs at

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

colleges in the 1990s: Results of three national surveys. Addictions 2000; 95: 1655-67
6- Strote J, Lee H, Wechsler H. Increasing MDMA use among college students: results of a national survey. Journal of Adolescent health 2002; 30: 64-72
7- Boyd CJ, McCabe SE, d'Arcy H. Ecstasy use among college undergraduate: gender, race and sexual identity. Journal of Substance Abuse Treatment 2003; 24: 209-15
8- Jahnston L, O'Mally P, Bachman J. National survey results on drug use from the monitoring future study, 1975-1994. National Institute on Drug Abuse, 1996
9- Karam EG, Maalouf WE, Ghandour LA. Alcohol use among university students in Lebanon: prevalence, trends and covariates: The IDRAC University Substance Use Monitoring Study (1991 and 1999). Drug and Alcohol Dependence 2004; 76: 273-286
10- Knight JR, Wechsler H, Kuo Mc, Seibring M, Weitzman ER, Schuckit MA. Alcohol abuse and dependence among us college students. Journal of Studies on Alcohol 2002; 63: 263-70
11- O'Mally PM, Johnston LD. Epidemiology of alcohol and other drug use among American college students. Journal of Studies on Alcohol 2002; Supplement: 23-39
12- Jones SE, Oeltmann J, Wilson TW, Brener ND, Hill CV. Binge drinking among undergraduate college students in the United States: Implication for other substance use. Journal of American College Health 2001; 50: 33-38
13- O'Mally PM, Johnston LD, Bachman JD. Quantitative and qualitative changes in cocaine use among high school seniors, college students, and young adults. Substance Use & Misuse 1997; 32: 1727-32
14- Low KW, Gendaszek AE. Elicit use of Psychostimulants among college students: a preliminary study. Psychology, Health & Medicine 2002; 7: 283-87
15- Webb E, Ashton CH, Kelly P, Kamali F. Alcohol and drug use in UK university students. Lancet 1996; 348: 922-25
16- Sell L, Robson O. Perception of college life, emotional well-being and patterns of drug and alcohol use among Oxford undergraduate. Oxford Review of Education 1998; 24: 235-43
17- Gliksman L, Adlaf EM, Demers A, Newton-Taylor B. Heavy drinking on Canadian campuses. Canadian Journal of Public Health 2003; 94: 17-21
18- Davey J, Davey T, Obst P. Alcohol consumption and drug use in a sample of Australian university students. Youth Studies 2002; 21: 25-32
19- Martinez JM, Del Rio Mc, Lopez N, Alvarez FJ. Illegal drug using among students in a Spanish university in the last decade (1984-1994). Subset Use Misuse 1999; 34: 1281-97
20- Abdullah ASM, Fielding R, Hedley AJ. Patterns of cigarette smoking, alcohol use and other substance, use among Chinese university students in Hong Kong. American Journal on Addictions 2002; 11: 235-46
21- Kaur U, Sahni SP, Bambery P, Kumar B, Chauhan A, Chawla YK, et al. Sexual behaviour, drug use and hepatitis B infection in Chandigarh students. National Medical Journal of India 1996; 9: 156-9
22- Odek-Ogunde M, Pande-Leak D. Prevalence of substance use among students in a Kenyan university: a preliminary report. East African Medical Journal 1999; 76: 301-6
23- Akvardar Y, Demiral Y, Ergör G, Ergör A, Bilici M, Akil Özer O. Substance use in a sample of Turkish medical students. Drug and Alcohol Dependence 2003; 72:117-121
24- Soueif MI, Darweesh ZA, Hannourah MA, El-Sayed AM. The nonmedical use of psychoactive substances by male technical school students in Greater Cairo: An epidemiological study. Drug Alcohol Depend 1982; 10: 321-31
25- Lipp A. A guide to developing a systematic review. AORN Online 2003; 78: 90-107
26- Alvarez FJ, Del Rio Mc. Substance use by Spanish university students. Substance Use & Misuse 1999; 34: 1185-92
27- Gill GS. Reported levels of alcohol consumption and binge drinking within the UK undergraduate student population over the last 25 Years (Review). Alcohol and Alcoholism 2002; 37: 109-20
۲۸- رحیمی‌موقر آفرین، محمدی محمدرضا، سهیمی ایزدیان الهه، منصوری نغمه، شریفی ونداد، تشکیل بانک مقالات پژوهشی بهداشت روان کشور Iran Psych، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۳۸۳، ۱۴، ۲۶۴-۲۵۹
29- Merchant NM, Pournadeali E, Zimmer SP, Ronaghy HA. Factors related to drug abuse among Iranian university students. Pahlavi Medical Journal 1976; 7: 516-28

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

۳۰- سراج‌زاده سید حسین، فیضی ایرج، میزان مصرف مواد مخدر در بین دانشجویان و عوامل مؤثر بر آن، درج شده در کتاب مشاوره دانشجویی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ۱۳۸۴

۳۱- ظهور علیرضا، عوامل مؤثر در استفاده از سیگار و مواد مخدر در دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان در سال ۱۳۸۰، اصول بهداشت روانی، ۱۳۸۰، ۱۲-۱۱، ۱۱۴-۱۰۵

۳۲- نویدی کاشانی محمد، لطیفی حسین، بررسی میزان شیوع سوء مصرف مواد در انترنهای مذکر دانشگاه علوم پزشکی تهران، پایان‌نامه دکترای پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ۱۳۷۶

۳۳- رضائی سید احمد، بررسی شیوع مصرف مواد(و سوء مصرف آن) در بین دانشجویان مذکر مقاطع تحصیلی کارشناسی و دکترای ورودی سال ۷۵-۱۳۷۴ دانشگاه علوم پزشکی تهران، شهید بهشتی، اصفهان، شیراز، تبریز و مشهد، پایان‌نامه تخصصی پزشکی اجتماعی، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی تهران، تهران، ۱۳۸۰

۳۴- رضوانیان الهام، بررسی الگوهای اجتماعی مصرف مواد در دانشجویان دختر دانشکده‌های دانشگاه تهران ورودی سال تحصیلی ۷۸-۱۳۷۷ ، پایان‌نامه دکترای پزشکی عمومی، دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ۱۳۷۸

۳۵- سرگلزایی محمدرضا، بلالی مهدی، آزاد رضا، اردکانی محمدرضا، ثمری علی‌اکبر، مطالعه فراوانی سوء مصرف مواد مخدر و ارتباط آن با وضعیت فردی و خانوادگی دانشجویان پزشکی مشهد، رفاه اجتماعی، ۱۳۸۲، ۹، ۹۴-۲۸۳

36- Ahmadi J, Benrazavi L, Ghanizadeh A. Substance abuse among contemporary Iranian medical students and medical patients. The Journal of Nervous and Mental Disease 2001; 189: 860-861

37- Ghanizadeh A. Shiraz university students' towards drugs: An exploratory study. East Mediterranean Health Journal 2001; 7: 425-60

۳۸- بیگلو شهاب حسن، حسینی فرهاد، صوفی زاده بهار، تعیین میزان فراوانی مصرف مواد و داروهای اعتیاد آور در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی ارومیه در سال ۱۳۷۹، پایان‌نامه، دانشگاه علوم پزشکی ارومیه، ارومیه، ۱۳۷۹

39- Ahmadi J, Yazdanfar F. Current substance abuse among Iranian university students. Addictive Disorders & their Treatment 2002; 1: 61-64

40- Ahmadi J, Maharlooy N, Alishahi M. Substance abuse: Prevalence in a sample of nursing students. Journal of Clinical Nursing 2004; 13: 60-4

41- Ahmadi J, Javadpour A. Assessing substance use among Iranian healthcare students. European Journal of Psychiatry 2002; 16: 174-177

۴۲- حاجی‌پور وحید، بررسی آگاهی و نگرش و میزان مصرف مواد در دانشجویان پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مازندران، پایان‌نامه دکترای پزشکی عمومی، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ۱۳۸۱

۴۳- فضائلی یوسف آبادی حمید، جوادی لاریجانی محمد حسین، بررسی اپیدمیولوژی وابستگی به مواد در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی بابل، پایان‌نامه جهت دکترای پزشکی عمومی دانشگاه علوم پزشکی بابل، بابل، ۱۳۸۱

۴۴- بحرینیان عبدالمجید، قائدی غلامحسین، بررسی سوءمصرف مواد در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی سال تحصیلی ۸۱-۱۳۸۰، چکیده مقالات همایش سراسری اعتیاد، چالشها و درمانها، دانشگاه علوم پزشکی زنجان، ۱۳۸۱

۴۵- نویدی کاشانی محمد، بررسی میزان شیوع سوء مصرف مواد در دستیاران دانشگاه‌های علوم پزشکی تهران، شهید بهشتی و ایران در سال تحصیلی ۸۱-۸۰، پایان‌نامه جهت دریافت دکترای تخصصی پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران،۱۳۸۱

۴۶- خالقی عزتا...، صیادی احمدرضا، بررسی میزان فراوانی مصرف داروهای اعصاب و روان و مواد مخدر در دانشجویان دانشگاه ولیعصر (عج) رفسنجان در سال ۸۱، خلاصه مقالات طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان در سال ۱۳۸۱، ۱۳۸۱

۴۷- سازمان بهزیستی کشور معاونت فرهنگی و پیشگیری، گزارش عملکرد صدای مشاور در سال ۱۳۷۵-۱۳۷۴، تهران، ۱۳۷۶

۴۸- سازمان بهزیستی کشور معاونت فرهنگی و پیشگیری، گزارش مطالعات انجام شده در استان کرمانشاه برای شناخت بیشتر وسعت و ماهیت اعتیاد، تهران، ۱۳۷۵

۴۹- نارنجی‌ها هومان، روند مراجعین به مرکز درمان اعتیاد سازمان بهزیستی (نیمه دوم سال ۱۳۸۳)، خلاصه گزارش تحقیق، مؤسسه داریوش: مرکز آموزشی و پژوهشی سوءمصرف و وابستگی به مواد، تهران، ۱۳۸۴

۵۰- ستاد مبارزه با مواد مخدر، آمار و اطلاعات طرح الگوی مصرف مواد اعتیادآور در ایران تا تاریخ ۸۲/۵/۱، تهران، ۱۳۸۲

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]
[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]

۵۱- رحیمی موقر آفرین، شریفی ونداد، محمدی محمد رضا، فرهودیان علی، سهیمی ایزدیان الهه، راد گودرزی رضا و همکاران، بررسی سه دهه مقالات پژوهشی کشور در زمینه اعتیاد، در دست چاپ
۵۲- یاسمی محمد تقی، شاه‌محمدی داود، نقوی محسن، باقری یزدی سید عباس، زجاجی علی، رحیمی موقر آفرین و همکاران، گزارش پژوهش بررسی همه‌گیری‌شناسی سوء مصرف مواد در جمهوری اسلامی ایران، معاونت سلامت وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی، ستاد مبارزه با مواد مخدر، تهران، ۱۳۸۱
۵۳- رحیمی موقر آفرین، شیوع و الگوهای مصرف مواد و اعتیاد زنان در ایران، رفاه اجتماعی، ۱۳۸۳، ۱۲، ۲۲۶-۲۰۳

[Downloaded from payeshjournal.ir on 2026-11-13]

[DOR: 20.1001.1.16807626.1385.5.2.2.4]